

УДК 2-523.6:[37 : 7] (477) «15/18»

Олена Ткаченко

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА – ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ (ДРУГА ПОЛ. XVI – ПОЧ. XIX СТ.)

У статті розкривається значення Києво-Печерської лаври в розвитку мистецької освіти та в підготовці викладацьких і керівних кадрів навчальних закладів (друга пол. XVI – поч. XIX ст.).

Ключові слова: *Києво-Печерська лавра, мистецька освіта, музична освіта, Лаврська художня школа.*

В статье раскрывается значение Киево-Печерской лавры в развитии художественного образования и в подготовке преподавательских и руководящих кадров учебных заведений (вторая пол. XVI – нач. XIX в.).

Ключевые слова: *Киево-Печерская лавра, художественное образование, музыкальное образование, Лаврская художественная школа.*

The article reveals the importance of the Kyiv-Pechersk Lavra in the development of artistic education and training of teaching and managerial staff of educational institutions (the second floor XVI - b. XIX c.).

Key words: *Kievo-Pecherskaya Lavra, art education, music education, art school of Lavra.*

Постановка проблеми. У сучасній педагогіці відбуваються інтенсивні пошуки можливих шляхів збагачення змісту педагогічної та мистецької підготовки майбутніх фахівців. Так, у прийнятій Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) та Законах України про «Загальну середню освіту», «Про вищу освіту» наголошується на необхідності формування творчої особистості, забезпеченні її художньо-естетичної освіченості та

вихованості через осмислення й використання історико-педагогічних традицій, наповнення змісту навчально-виховного процесу культурними надбаннями попередніх поколінь. Аналіз досвіду минулих поколінь є підґрунтям для визначення сучасної державної стратегії реформування мистецької освіти та відродження національно-культурних традицій. Відповідно, система підготовки педагога мистецьких дисциплін потребує звернення до традиційних, корінних основ культури та мистецької освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-культурних, історико-педагогічних джерел, мистецтвознавчої літератури, історичних відомостей та дисертаційних досліджень, присвячених розвитку мистецької освіти в Києво-Печерській лаврі, свідчить, що останніми роками проблема вивчення історико-педагогічних цінностей мистецької освіти в Україні (друга пол. XVI – поч. XIX століття) привертала увагу багатьох дослідників. Найбільший внесок у дослідження діяльності Києво-Печерської Лаври, де висвітлювалися і питання розвитку в ній мистецької освіти, зробив наш сучасник Д. Степовик. Історії Києво-Печерської лаври XI – XVI ст. присвячені роботи І. Жиленко, а XVII – XVIII ст. – С. Кагамлик.

Окремі питання просвітницької та освітньо-культурної діяльності лаврського чернецтва вирішувалися в дослідженнях, присвячених історії Києво-Могилянської академії, зокрема в працях З. Хижняк, П. Жолтовського, М. Петрова, С. Голубєва, В. Аскоченського, Д. Вишневецького, Ф. Титова та інших.

Розвиток мистецької освіти в Києво-Печерській лаврі (друга пол. XVI – поч. XIX ст.) не знайшла поки що достатнього висвітлення. Актуальність проблеми дослідження, її недостатня розробленість в історико-педагогічній теорії та потреби сучасної мистецько-педагогічної практики зумовили вибір теми нашої статті: «Києво-Печерська лавра – осередок розвитку мистецької освіти (друга пол. XVI – поч. XIX ст.)».

Мета написання статті: розкрити значення Києво-Печерської лаври у розвитку мистецької освіти та підготовці викладацьких і керівних кадрів навчальних закладів (друга пол. XVI – поч. XIX ст.).

Виклад основного матеріалу. Період другої пол. XVI – поч. XIX ст. був етапом інтенсивного поступу української національної культури, освіти та мистецтва. Становлення мистецької освіти відбувалося впродовж X – XVIII ст. Її традиції закладалися і розвивалися в церковно-монастирських та світських навчальних закладах. Монастирі в Україні завжди були не тільки центром православ'я, а й осередками розвитку мистецької освіти. Таким у другій пол. XVI – поч. XIX ст. була Києво-Печерська лавра – традиційний національний культурно-освітній осередок, духовний центр, який формував і постачав кадри церковних ораторів, викладачів гуманітарних дисциплін та керівників навчальних закладів (друга пол. XVI – поч. XIX ст.) і проповідницьку літературу в регіони України та монастирі православного слов'янського світу [3, с.18–35].

Слово «лавра» багатозначне і в різні періоди християнства застосовувалося до різних понять і явищ. У значенні великого зразкового монастиря, що має свій окремий статут і цілу низку філій, дістала свій статус Лаври Київська печерська обитель ще в 1071 році [12, с. 109]. У найважчий період своєї історії, з другої половини XIII і до кінця XVI століття, Лавра з її «насельниками» знайшли в собі внутрішні сили не тільки вистояти проти литовського протекторату (1362–1569 рр.) та грабіжницьких нападів монголів і татар (1482 р.), але й розвиватися – у духовному, культурному, освітньому та мистецькому напрямках.

Музична освіта, в основі якої була співацька освіта, у Києво-Печерському монастирі здійснювалася за окремою програмою, де великого значення приділялося загальному і музично-теоретичному навчанню, а також роботі співаків із нотним фондом. Зокрема вчилися складати літературні та музичні твори, виконувати різні завдання з нотною літературою [11, с. 105.]. Диригенти і хористи лаврських церков були одними з ініціаторів великої реформи в галузі церковного співу наприкінці XVI – на початку XVII століть. Саме в Києво-Печерській лаврі зародився багатоголосний хорівий спів з розподілом на партії. Тому дістав офіційну назву в музикознавстві: «києво-печерський партесний розспів». Акапельний спів постійно розвивався, тому що музика була справжнім хлібом насущним для ченців, які займалися музикою та співом

протягом всього дня. У результаті розвивається нова форма співу – партесний концерт для чотирьох, шести, восьми, а згодом ще більшого числа голосів. Так, у середині XVII ст. сирієць Павло Алепський хвалив дванадцятиголосий партесний спів [12, с. 215]. Пишучи про спів псалмів у Києво-Печерській лаврі, а також про народні пісні, сирійський мандрівник Павло Алепський відзначає, що ці наспіви приємні, йдуть від серця, виконуються наче одними вустами: «вони пристрасно люблять нотний спів, ніжні й солодкі мелодії» [10, с. 28, 41]. Саме «києво-печерський партесний розспів» через століття надихнув на творчість великих українських композиторів Максима Березовського, Дмитра Бортнянського і Артема Веделя, які писали в основному церковну музику [12, с. 200].

Лавра у своїх піснеспівах використовувала той тип багатоголосся, який побутував в українській народнопісенній культурі. Поділ лаврського співу на партії надавав йому самобутності, сприяв великій популярності не тільки в церковних колах, а й у навчальних закладах XVIII – поч. XIX ст. – Києво-Могилянській академії та колегіумах Лівобережної України. Хорова партесна музика сприяла становленню такого співацького жанру, як кант, тобто триголосної куплетної пісні, призначеної для виконання невеликим ансамблем чи й навіть хором співаків без супроводу. Спів кантів вивчався як окремий предмет у Києво-Могилянській академії. Уміння співаків вірно вести свою партію розвивало і закріплювало музичний слух, відчуття ритму тощо. Так, навчання музики та співу здійснювалася у двох напрямках.

Друга половина XVI – перша половина XVII ст. в Україні значно відрізнялася новими проявами культурно-освітнього розвитку. Описи сирійського мандрівника Павла Алепського свідчать про високий рівень не тільки музичної освіти, а й мистецтва живопису в Україні, який не міг виникнути на непідготовленому ґрунті. Очевидно, як зазначають І. Белікова та Л. Довга, що розвиток мистецтва тут мав давнє і глибоке коріння, разом з яким розвивалась і художня освіта [1, с. 49]. Художнє навчання як педагогічне явище, було пов'язане з навчанням грамоти, опануванням техніки виготовлення рукописних книг та книжною графікою, а також із малюванням ікон. Український іконопис виявив велику різноманітність індивідуальностей і художньо-творчих напрямів, що свідчило про існування окремих іконописних майстерень при монастирях та єпархіях, які не мали однакового мистецького спрямування.

При Києво-Печерському монастирі була відкрита Лаврська художня школа, якій належала провідна роль у розвитку художньої освіти на Лівобережній Україні. До 1606 року в Києво-Печерській лаврі активно розвивалося переписування і мистецьке оформлення рукописних книг. З 1616 року в Лаврі було налагоджене регулярне книговиробництво. Відкриття Лаврської іконописної майстерні, очевидно, було відновлене близько 1620 року з відродженням православної єпархії [12, с. 221].

Про високопрофесійність школи ікономалярства в Лаврі у 1653 році писав уже згадуваний сирієць Павло Алепський. Він зауважував, що іконостаси, тябли та ікони одні від одних кращі і досконаліші [12, с. 220]. Особливого розквіту вона досягла при наміснику Лаври Олександрі-Антонію Тарасовичу (1750) [6, с. 107]. Він оселився в Лаврі у 80-х роках XVII ст. при архімандриті Варлаамі Ясинському і працював тут до кінця 20-х років XVIII ст., будучи керівником кількох мистецьких майстерень і намісником Лаври. Але після пожежі у 1718 році лаврська іконописна майстерня переживала довгий і складний період відновлення. Та вже у 1763 році з ініціативи отця Аліпія Галика, ім'я якого мало кому відоме, було відкрито малярну школу в Києво-Печерській лаврі. Він був справжній чернець, який щиро любив мистецтво, їздив до Петербургу і там ретельно працював для своєї школи, копіюючи в Ермітажі твори старих майстрів. Отець Аліпій переконав собор старійшин Лаври зробити благодійні пожертви для відкриття та утримання художньої школи. Розміщувалася вона в одному з будинків, який належав Лаврі. Просторе приміщення було умебльоване та забезпечене посібниками: погруддями, статуями, манекенами тощо, їх вартість становила кілька тисяч карбованців [8, с. 6].

Упродовж першої половини й середини XVIII ст. у Києво-Печерській майстерні працювали такі видатні педагоги, монахи-малярі, як Олександр-Антоній Тарасович, Стефан Лубенченко, Іван Максимович, Феоктист Павловський, Захар Голубовський та інші [5, с. 36,

45, 46]. Вони, працюючи в малярних майстернях, розробляли власну методику викладання. У ті часи дуже не вистачало спеціалістів, які б допомагали їм у педагогічній діяльності. Тому монахи-малярі обирали собі в помічники окремих учнів. Були запрошені випускники Петербурзької академії мистецтв – викладач, академік О. Рокачевський, а згодом – художник О. Сорокін, знавець малюнку й іконопису. Іконописцями Лаври були юнаки, які жили при школі постійно, а також юнаки й діти, які приходили лише на час навчання. Усі вони працювали й навчалися в школі одночасно [7, с. 237]. Лаврська школа іконопису мала такі категорії учнів: виростки, молодики, ученики, підмайстри, майстри [12, с. 221].

Про загальний напрямок живопису в Лаврській малярній школі йде мова в повідомленні М. Істоміна у журналі «Кієвлянин». Зокрема він повідомляє, що під час літніх робіт у бібліотеці Києво-Печерської лаври були знайдені учнівські зошити учнів лаврської малярної школи, переважно першої половини XVIII ст., кількості до 200. Проаналізувавши ці роботи, було зроблено висновок про те, що загальний напрямок живопису цієї школи мав німецький характер. У тих зошитах знаходилися малюнки, зроблені тушшю й аквареллю. У них також були портрети іноземних імператорів і пап; російських імператорів, малоросійських гетьманів, старшин; міфологічні фігури, зроблені із західних зразків; різні жанрові картинки, як, наприклад, козак із бандурою і под. М. Істомін також зазначає, що релігійних малюнків порівняно мало, це дає підстави вважати, що Лаврська школа живопису не мала спеціально церковного характеру, а була, свого роду, художньою академією з перевагою німецького напрямку.

З Лаврської школи виходили справжні майстри живопису, які поширювали свої знання та вміння в навчальних закладах України. Зокрема, багато її вихованців ставали викладачами в Києво-Могилянській академії [14, с. 236]. В основу програми підготовки іконописців Лаврської художньої школи було покладено малярську науку перемальовування з різних західноєвропейських гравійованих посібників, які, після навчання за кордоном, привіз видатний гравер Антоній Тарасович. У цих посібниках подано низку вправ для зображення людської фігури в різних позах і ракурсах, окремих частин тіла (рук, ніг, очей, носа, вуст), ландшафтні, анімалістичні, портретні, історичні, батальні гравюри та гравюри на біблійні теми. Перемальовки із цих посібників збереглися до нашого часу у Відділі рукописів Національної бібліотеки імені В. Вернадського в Києві. Це були альбоми навчальних рисунків і малюнків, які виконували як учителі, так і учні лаврської майстерні. Тоді ці альбоми називали на німецький лад кунштами або кунштбухами [12, с. 221]. Українська народна інтерпретація назвала їх «Кужбушки» – монастирські навчальні альбоми учнів та помічників майстрів, які стали справжньою енциклопедією тогочасного українського живопису, зберегли сотні малюнків і рисунків. Період існування цих альбомів охоплює кінець 20 – початок 70-х років XVIII століття. Зміст вивчення вправ у «кужбушках» та їх послідовність дозволяють певною мірою уявити систему художнього навчання в лаврській малярні. Вони з незаперечною очевидністю засвідчують їхню стильову ідентичність з іконним малярством у храмах Лівобережжя. В окремих малюнках навіть розмічено, що і яким кольором вкривати при виконанні малярського твору на основі рисунка [9, арк. 8а, 13, 13а, 20, 20а]. Гарні орнаментальні композиції підписані в цих альбомах-кужбушках іменами Василя Мартиновича, Андрія Соховського, Пилипа Федорова [2, с. 5–16]. Також Д. Степовик пише, що лаврські ікони часом називали «царственими». А митці, які хотіли вивчитися на професійних майстрів, починали свій шлях з ікономалювання [13, с. 91].

Значний вплив на учнів майстерні мала українська народна творчість, традиції народного та професійного декоративно-прикладного мистецтва. Вони навчалися різьбленню іконостасів, виконувати тонку мистецьку працю золотом, сріблом, емалями, шліфувати коштовне каміння, навіть вишивати коштовними нитками плащаниці та ін. [12, с. 151]. Основою навчання рисунка була пластична анатомія, що наближало лаврську майстерню до академічного, а не схоластичного закладу. Відповідно, набутком лаврської майстерні було прищеплювання вихованцям принципів правильної передачі індивідуальних рис обличчя. Підручники з малювання, які називали «абцадел», учили не повторювати, а думати готовими формами. [12,

с. 227]. Таким чином, для лаврської художньої школи була характерна ґрунтовність та широкопрофільність прищеплених тут навичок, професіональний підхід до завдань, уміння працювати в різних жанрах, напрямках, не обов'язково дотримуючись шаблону. Теми для вправ учням пропонувалися з урахуванням їхніх індивідуальних творчих нахилів та уподобань.

Таким чином, художня школа при Києво-Печерській лаврі постачала фахівців з іконопису. Також її педагоги, монахи-малярі виховали кілька поколінь талановитих малярів і графіків, які визначили фактично високий рівень художньої освіти центральних та лівобережних регіонів України. Зокрема на Лівобережній Україні існували малярні та майстерні, діяльність яких у подальшому вплинула на використання малювання в навчально-виховному процесі колегіумів Чернігова, Харкова та Переяслава.

Києво-Печерська лавра зіграла велику роль у започаткуванні і становленні першого вищого навчального закладу в Україні – Києво-Могилянської академії та її філій на Лівобережжі – Чернігівського, Харківського та Переяславського колегіумів. Відомо, що у другій пол. XVII – XVIII ст. в Київській академії викладало не менше 18 осіб з печерської братії, причому четверо на керівних посадах: Гедеон Одорський, Христофор Чарнуцький, Платон Малиновський і Сильвестр Кулябка. Плідну діяльність лаврських ченців у стінах Академії засвідчують рукописні курси, складені ними в ході педагогічної діяльності [4, с. 95]. Також Печерськими архімандритами майже безперервно були вихованці Києво-Могилянської академії, його ректори: Інокентій Гізель (ректор у 1656-1683 рр., архімандрит у 1656-1683 рр.), Варлаам Ясинський (ректор у 1666-1673 рр., архімандрит у 1684-1690 рр.), Йоасаф Кроковський (ректор у 1689-1690, 1693-1697 рр., архімандрит у 1697-1709 рр.) [4, с. 86].

Висновки. Отже, Києво-Печерська лавра досліджуваного періоду була не тільки центром української богословської науки, а й осередком розвитку мистецької освіти. Ченці Києво-Печерської лаври ставали не тільки викладачами та керівниками навчальних закладів, а й видатними творчими особистостями: педагогами, письменниками, музикантами, художниками тощо. Дослідження розвитку мистецької освіти в Києво-Печерській лаврі (друга пол. XVI – початок XIX століття) сприятиме збереженню й розвитку національних традицій мистецької освіти та вітчизняної педагогічної думки, а також збагаченню змісту педагогічної та мистецької підготовки майбутніх фахівців новими цінними фактами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белікова І.О. Українська ікона : майстри, школи, стилі : методичні рекомендації / І.О. Белікова, Л.М. Довга. – К., 1990. – 68 с.
2. Жолтовський П.М. Малюнки Києво-Лаврської іконописної майстерні. Альбом-каталог. / П.М. Жолтовський. – К., 1987. – С. 5–16.
3. Кагамлик С. Києво-Печерська лавра : світ православної духовності і культури : XVII–XVIII ст. / С. Кагамлик. – К. : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2005. – С. 18–35.
4. Кагамлик С. Світло духовності і культури (З історії Києво-Печерської лаври XVII–XVIII ст.) / С. Кагамлик. – К. : Наш час, 2008. – 327 с. – (Серія «Невідома Україна»).
5. Килессо С.К. Киево-Печерская Лавра / С.К. Килессо. – М., 1975. – С. 36, 45, 46.
6. К истории лаврской рисовальной школы // Киевская старина. – 1895. – № 10–12. – Т. 51. – Отд. 2. – С. 107.
7. Малиніна І.О. Підготовка педагогічних кадрів у Харківських та Київських художніх школах України (друга пол. XIX – поч. XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.01 / І.О. Малиніна. – Х., 2006. – С. 237.
8. Мурашка М.І. Киевская рисовальная школа. «Воспоминание старого учителя» / М.І. Мурашка. – К. : Типография С.В. Кульженко, 1907. – 75с.
9. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Відділ рукописів. Ф. XIX – 121 – XX – 41. – Од. зб. 8449. – Кужбушок. – Арк. 8а, 13, 13а, 20, 20а.
10. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине семнадцатого века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. – В 4-х выпусках. – Москва, 1897.

– Вып. 2. – С. 28, 41.

11. Рудницька О.П. Українське мистецтво у полікультурному просторі / О. П. Рудницька. – К. : «ЕксОб», 2000. – 208 с.
12. Степовик Д.В. Історія Києво-Печерської Лаври / Д. Степовик. – К., Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2001. – 559 с.
13. Степовик Д.В. Історія української ікони X – XX століть / Д.В. Степовик. – К. : Либідь, 1996. – 440 с.
14. Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) / Ф. Титов. – К., 1915. – С. 236.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ткаченко Олена Миколаївна – старший викладач кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 01.02.2013 р.